

UDK: 94:339.1(497.1:470)"1963"(093.2)
339.174(497.1:470)"1963"(093.2)

DOI: <https://doi.org/10.31212/2025.nova.istrazivanja.nin.301-324>

Momir N. NINKOVIĆ

Institut za strategijska istraživanja Univerziteta odbrane u Beogradu
momirninkovic22@gmail.com
ORCID: 0009-0004-7878-0171

Izložba jugoslovenske robe široke potrošnje u Kijevu (15. jul – 4. avgust 1963)

Apstrakt: U članku su obrađeni različiti aspekti u vezi sa organizacijom, održavanjem i rezultatima Izložbe jugoslovenske robe široke potrošnje koja je održana u Kijevu od 15. jula do 4. avgusta 1963. Na Izložbi je bio prikazan „najširi asortiman” jugoslovenskih proizvoda za široku potrošnju. Proizvodi su bili „dobro odabrani”, a aranžman moderan, „ambijentski”. Izložba je zabeležila veliki uspeh i posetilo ju je oko 250.000 ljudi, uključujući i brojne sovjetske zvaničnike. Posle njenog održavanja došlo je do povećanja jugoslovenskog izvoza robe široke potrošnje u Sovjetski Savez. Izložba je predstavljala pravi poduhvat jugoslovenske „ekonomske propagande” u inostranstvu i značajan događaj u (ekonomskim) odnosima Jugoslavije i Sovjetskog Saveza u toku 1963. godine.

Ključne reči: Jugoslavija, Sovjetski Savez, Kijev, izložba, ekonomija, ekonomska istorija, spoljna trgovina, roba široke potrošnje, 1963

Istoriografska proučavanja međunarodnih sajmova i izložbi, pa i onih koji su održavani tokom Hladnog rata, imaju relativno dugu predistoriju.¹ O interesovanju koje u inostranstvu postoji za navedenu tematiku svedoči niz članaka, ali i objavljene monografije,² zbornici radova³ i tematski brojevi naučnih časopisa.⁴ Kada je o socijalističkoj Jugoslaviji reč, na tom planu su već postignuti izvesni rezultati. Proučavana su određena pitanja u vezi sa domaćim međunarodnim sajmovima (poput Zagrebačkog velesajma), a razmotreni su i jugoslovenski nastupi na međunarodnim izložbama i sajmovima, kao

¹ György Péteri, „Sites of Convergence: The USSR and Communist Eastern Europe at International Fairs Abroad and at Home”, *Journal of Contemporary History* 47, no. 1 (2012): 6.

² Na primer: Robert H. Haddow, *Pavilions of Plenty. Exhibiting American Culture Abroad in the 1950s* (Washington and London: Smithsonian Institution Press, 1997).

³ Na primer: Laura Hollengreen, Celia Pearce, Rebecca Rouse and Bobby Schweizer, eds., *Meet me at the Fair: A World's Fair Reader* (Pittsburgh: ETC Press, 2014).

⁴ Na primer: *Journal of Contemporary History* 47, no. 1 (2012).

i organizovanje pojedinih samostalnih izložbi u inostranstvu.⁵ Što se tiče Sovjetskog Saveza, iako su različita pitanja u vezi sa njegovim učešćem na međunarodnim sajmovima ili gostovanjem značajnijih inostranih izložbi u „prvoj zemlji socijalizma” manje ili više detaljno obrađena, učešće manjih država na izložbama i sajmovima u SSSR-u nije privlačilo veću pažnju istraživača.⁶ Kada je o jugoslovensko-sovjetskim odnosima reč, nedavno su napravljeni prvi koraci na planu izučavanja navedene problematike,⁷ a tema našeg članka uklapa se i nadovezuje na navedena kretanja u domaćoj i stranoj istoriografiji. Istraživanje takvih tema je utoliko potrebnije zbog toga što je organizacija različitih izložbi tokom Hladnog rata doprinosila razvoju jugoslovensko-sovjetske robne razmene.⁸

Pri izučavanju navedene problematike, pre svega, treba imati u vidu dvojaki karakter i značaj koji su učešće na međunarodnim sajmovima ili organizovanje izložbi imali. Takvi događaji su, s jedne strane, imali jasnu propagandnu, odnosno političku dimenziju. U Beogradu su od njih očekivali „političko propagandni uspeh” i doživljavali ih (i) kao „političke manifestacije”.⁹ S druge strane, učešće na sajmovima i organizovanje izložbi imali su važan trgovinski značaj.¹⁰ U vezi sa tim, u jugoslovenskom ekonomskom aparatu su sredinom šezdesetih isticali da „učešće na sajmovima i organizovanje samo-

⁵ Tvrtko Jakovina, „Narodni kapitalizam protiv narodnih demokracija. Američki super-market na Zagrebačkom velesajmu 1957. godine”, u *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, ur. Damir Agičić (Zagreb: FF Press, 2003), 469–479; Vladimir Kulić, „An Avant-Garde Architecture for an Avant-Garde Socialism: Yugoslavia at EXPO '58”, *Journal of Contemporary History* 47, no. 1 (2012): 161–184; Mirna Meštrović, Aleksander Laslo, „The Fairground as a Geopolitical Playground: The Zagreb International Trade Fair and Cold War Circumstances”, in *Ephemeral architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 21st centuries*, ed. Miklós Székely (Paris: L'Harmattan, 2015), 265–280; Lara Slivnik, „Yugoslavia at the Montreal Expo 67: The Architectural Competition and the Pavilion”, in *Ibid*, 281–296; Kimberly Elman Zarecor, Vladimir Kulić, „Socialism on Display: The Czechoslovak and Yugoslav Pavilions at the 1958 Brussels World's Fair”, in *Meet me at the Fair: A World's Fair Reader*, 225–239; Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 356–364; Carla Konta, *The US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70. Soft culture, cold partners* (Manchester: Manchester University Press: 2020), 75–92; Marko Miljković, „Kitchen without the debate: The Yugoslav exhibition of consumer goods in Moscow, 1960”, *Tokovi istorije* 30, no. 3 (2022): 119–144.

⁶ Elena Kochetkova, „A SHOP WINDOW WHERE YOU CAN CHOOSE THE GOODS YOU LIKE'. Finnish industrial and trade fairs in the USSR, 1950s–1960s”, *Scandinavian Journal of History* 43, no. 2 (2018): 214.

⁷ Miljković, „Kitchen”.

⁸ V. V. Černišov, *Spoljna trgovina SSSR i ekonomski odnosi između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije*, Prilog Biltenu Ambasade SSSR u SFRJ za 1983. godinu (Nova Gorica: Soča, 1983), 90.

⁹ Arhiv Jugoslavije (AJ), Savezno izvršno veće (130), fascikla 629, arhivska jedinica 1039, Jugoslovenska izložba robe za široku potrošnju u Moskvi koja je održana od 25. V do 19. VI 1960; Vučetić, *Koka-kola socijalizam*, 356–359; Kochetkova, „A SHOP WINDOW”, 213; Miljković, „Kitchen”, 122–123, 126.

¹⁰ Kochetkova, „A SHOP WINDOW”, 212, 213.

stalnih izložbi omogućava da poslovni krugovi u svetu upoznaju naše privredne mogućnosti, asortiman i kvalitet proizvoda jugoslovenske industrije, da stupaju u kontakt sa predstavnicima naših izvoznika i proizvođača i da zaključuju poslove posle konkretnog upoznavanja sa tehničkim i proizvodnim osobinama mašina i drugih proizvoda”.¹¹ Navedene dve stvari, propagandni i ekonomski značaj, potrebno je imati u vidu da bi se tema iz naslova članka sagledala i razumela na odgovarajući način.

Zbog (presudne) uloge koju je politika imala u ekonomskim odnosima Jugoslavije i Sovjetskog Saveza,¹² treba napomenuti i da su se odnosi dve države u tom periodu kretali uzlaznom linijom, što je stvaralo povoljan ambijent za širenje i unapređivanje bilateralne ekonomske saradnje, koja je od početka šezdesetih, a naročito od proleća 1962. godine, beležila stalni rast.¹³ Osim toga, unutrašnje potrebe i privredni problemi Jugoslavije (neuspeh „male reforme” iz 1961. godine; usporavanje privrednog razvoja i rasta; primetan pad rasta industrijske proizvodnje u toku 1961. i 1962. godine; stagnacija poljoprivrede početkom šezdesetih usled sušnih godina; porast spoljnotrgovinskog deficita; rast broja stanovnika usled visokog prirodnog priraštaja u prethodnom periodu; povećana kupovna moć stanovništva, ali i povećanje troškova života...),¹⁴ podsticali su Beograd na jačanje ekonomskih ve-

¹¹ AJ, 130–735–1192, Naša ekonomska propaganda za inostranstvo, 19. 6. 1965.

¹² O ekonomskim odnosima Jugoslavije i Sovjetskog Saveza tokom Hladnog rata u poslednje vreme objavljeno je više istoriografskih istraživanja: Đoko Tripković, „Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971–1980”, *Istorija 20. veka*, no. 1 (2014): 181–191; Milan Gulić i Momir Ninković, „Mješovita jugoslovensko-sovjetska društva: slučaj JUSTE”, Isto: 143–163; М. Гулић, *Од Байїне до Галца. Дунав у југословенској јолијици према Совјетском Савезу 1944–1953* (Београд: ИСИ, 2015), 133–170, 219–230; Исти, „Југословенско-совјетска мјешовита друштва – од наде до разочарања”, у *Србија и Русија 1814–1914–2014, Зборник радова са међународној научној скупи*, ур. Михаило Војводић (Београд: САНУ, 2016), 307–329; М. Нинковић, „Неуспешни преговори о организацији југословенско-совјетских мешовитих друштава (1945–1947)”, *Токови историје*, no. 2 (2015): 129–153; Исти, „Успостављање и одвијање редовних економских односа између Југославије и Совјетског Савеза 1945. године”, у *1945. Крај или нови почеци? Тематски зборник радова*, ур. Зоран Јањетовић (Београд: ИНИС; Музеј жртава геноцида, 2016), 497–529; Исти, „Мисија Богдана Црнобрње у Москви и питање одустајања од трговинских преговора за 1948. годину”, *Istorija 20. veka*, no. 2 (2018): 117–138; Александар Ракоњац, „Обнова старих и успостављање нових трговинских односа (1945–1947) – Југославија, СССР и државе ‘народне демократије’”, *Токови историје*, no. 1 (2018): 55–79; Илија Кукобат, *Совјетски уједињају на југословенско ваздухопловство 1944–1949. Између сарадње и сујеростицавања* (Београд: ИСИ, 2020), 119–131; Милош Чорбић, „Анализа спољнотрговинских односа Југославија–СССР 1961–1964”, *Архив*, бр. 1–2 (2020): 191–205; Исти, „Анализа спољнотрговинских односа Југославија–СССР у периоду 1965–1969”, у *Наша прошлост. Зборник радова. 20*, ур. Дарко Гучанин и Весна Милојевић (Краљево: Народни музеј Краљево; Историјски архив Краљево, 2022), 71–81.

¹³ Опширније: М. Нинковић, „Економски односи Југославије и Совјетског Савеза (1945–1964)” (Докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2023), 589–620, 676–677, 686–721, 775–972.

¹⁴ Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije. Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine, Knjiga I* (Zagreb: Informator, 1971), 198–199, 245–275; Vladimir Far-

za sa Istokom, a pre svega sa SSSR-om. Na poslednje su dodatno upućivale teškoće koje je Jugoslavija imala u ekonomskim odnosima sa Zapadom (veliki deficit u trgovinskoj razmeni; „visoke dužničke obaveze” i teškoće koje su pratile otplatu nepovoljnih kredita; „agrarni protekcionizam”, „carinske diskriminacije”, i – uopšte – integraciona kretanja u Zapadnoj Evropi; pogoršanje odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama koje se odrazilo na ekonomskom planu; zahtevnost „strogog” zapadnog tržišta na koje je bilo teško plasirati jugoslovenske industrijske proizvode...). Probleme koji su početkom šezdesetih pratili ekonomske odnose Jugoslavije sa inostranstvom Beograd je pokušavao da reši „regionalnim usmeravanjem” spoljnotrgovinskih tokova ka Istoku i ka vanblokovskim državama Trećeg sveta.¹⁵ Odatle proističe i zainteresovanost Beograda za upoznavanje sovjetskog „tržišta” sa jugoslovenskom robom široke potrošnje putem održavanja izložbe.

Kada je o proizvodima za široku potrošnju reč, Beograd je i zbog povećanja njihove proizvodnje¹⁶ bio zainteresovan za izvoz u SSSR. Sovjetski Savez je predstavljao „jedno veliko tržište koje može da akumulira velike količine roba” i na jugoslovenskoj strani su smatrali da će putem izvoza proizvoda široke potrošnje u „prvu zemlju socijalizma” moći da uposle – kako se na sastancima u Saveznoj privrednoj komori (SPK) moglo čuti – „sve one [...] kapacitete kod nas koji su predimenzionisani i mogli bi preći na rad u dve ili tri smene”.¹⁷ SSSR se nametao kao poželjno tržište za izvoz i zbog pomenutih teškoća koje su pratile plasman jugoslovenskih industrijskih proizvoda na Zapad gde je – osim carinskih barijera – bilo teško parirati „industriji koja se na Zapadu neverovatno brzo modernizuje”. „Istočno-evropsko tržište je za nas jako važno zbog toga što nije tako strogo kao zapadno i mogućnosti plasmana naših roba [...] su relativno lake pod uslovom da se razviju ti odnosi”

kaš, Branko Kubović, Jakov Sirotković i Vladimir Stipetić, *Ekonomika Jugoslavije. Opći dio* (Zagreb: Informator, 1976), 187–191, 280, 282–283, 285, 314–315, 336–337, 339, 395; Nikola Čobeljić, *Privreda Jugoslavije, Rast, struktura i funkcionisanje, Knjiga prva* (Beograd: Savremena administracija; Institut za ekonomska istraživanja, 1977), 38–39, 100–102, 192, 211–213, 294, 296; Dragutin V. Marsenić, *Privredni sistem Jugoslavije* (Beograd: Savremena administracija, 1978), 43–47, 228–229; Милан Пиљак, „Реформе југословенског економског система 1945–1965”, у *Историјска дубина Истисраживања младих сарадника*, ур. Зоран Јањетовић (Београд: ИНИС, 2013), 229–231; М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2006. Ог Прводецембарској акцији до Мајској референдуму* (Београд: ИСИ, 2023), 626–627; М. Нинковић, „Економски односи”, 779–780.

¹⁵ M. Ninković, „The Establishment of Cooperation between SFRY and COMECON in 1964”, *Tokovi istorije*, no. 3 (2020): 142–143; Исти, „Економски односи”, 775, 779–784, 853–856, 940–941, 973–974.

¹⁶ Na primer, jugoslovenska tekstilna industrija je 1960. „povećala [...] 2,6 puta svoje kapacitete u odnosu na 1950[.] godinu”. – AJ, 130–629–1039, Jugoslovenska izložba robe za široku potrošnju u Moskvi koja je održana od 25. V do 19. VI 1960.

¹⁷ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DA MSP), Politička arhiva (PA), 1964, fascikla 206, dosije 30, 451016, Stenografske beleške po pitanju obrazovanja Sekcije za unapređenje ekonomske saradnje sa SSSR i komercijalno-tehničkog biroa u Moskvi, 7. 1. 1964.

– isticao je potpredsednik Odbora za privrednu koordinaciju Saveznog izvršnog veća (SIV) Mijalko Todorović u martu 1962.¹⁸ S druge strane, jugoslovenska nastojanja za plasmanom robe široke potrošnje na „tržište” SSSR-a bila su izrazito komplementarna sa potrebom koja je u „domovini socijalizma” postojala za takvim proizvodima. Uprkos merama koje je sovjetski lider Nikita Sergejevič Hruščov preduzimao na privrednom planu, „prva zemlja socijalizma” je, pre svega, mnogo ulagala u razvoj teške i vojne industrije,¹⁹ zbog čega je imala „teškoća u pogledu proizvodnje robe za široku potrošnju”.²⁰ Zbog tradicionalnih problema sa količinom i kvalitetom domaće proizvodnje namenjene širokoj potrošnji, sovjetsko „tržište” je bilo izuzetno prijemljivo za tu vrstu jugoslovenskih proizvoda.²¹

*

Održavanje Izložbe jugoslovenske robe široke potrošnje u Kijevu (15. jul – 4. avgust 1963) predstavljalo je značajan događaj u (ekonomskim) odnosima Jugoslavije i Sovjetskog Saveza u toku 1963.²² Inicijativa za održavanje izložbe pokrenuta je još u toku 1961.²³ i verovatno je bila motivisana uspehom koji je ostvarila Jugoslovenska izložba robe za široku potrošnju održana 1960. u Moskvi.²⁴ Jugoslovenska strana je prvobitno želela da organizuje izložbu u toku 1961, ali je zahtev bio podnet „suviše kasno” i nije bilo mo-

¹⁸ *Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane 14–16. marta 1962. godine*, prir. Miodrag Zečević (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1998), 44, 212.

¹⁹ Ivan T. Berend, *Ekonomika istorija Evrope u XX veku. Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije* (Beograd: Arhipelag, 2009), 199, 201–202; Oscar Sanchez-Sibony, *Red Globalization. The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 88, 150, 173.

²⁰ Josip Broz Tito, *Govori i članci, Knjiga XVIII* (Zagreb: Naprijed, 1966), 53.

²¹ AJ, 130–629–1039, Jugoslovenska izložba robe za široku potrošnju u Moskvi koja je održana od 25. V–19. VI. 1960; DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 2, 427396, Informacija o primljenim reklamacijama u vezi lošeg kvaliteta proizvoda koje isporučujemo Sovjetskom Savezu, 17. 8. 1963; Isto, 1964, f. 206, dos. 30, 451016, Stenografske beleške po pitanju obrazovanja Sekcije za unapređenje ekonomske saradnje sa SSSR i komercijalno-tehničkog biroa u Moskvi, 7. 1. 1964; *Strogo pov. 1955–1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića* (Beograd: Stručna knjiga, 1998), 181; Е. Д. Твердюкова, „«Лучшее из доступного»: качество потребительского импорта СССР из социалистических стран Центральной и Восточной Европы (1950-е–1980-е гг.)”, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 19, no. 1 (2016): 171–186; Нинковић, „Економски односи”, 913–914.

²² DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 9, 428737, Beleška o izložbi jugoslovenske robe široke potrošnje u glavnom gradu Ukrajine, 29. 8. 1963; Ю. Князев, „Широкие перспективы”, *Внешняя торговля*, no. 12 (1963), 5.

²³ U dokumentima iz 1962. navodi se da je „ideja o održavanju izložbe potekla od jugoslovenske Ambasade u Moskvi”. – DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 19, 440929, Zapisnik sa sastanka održanog u Savetu za spoljnu trgovinu SPK, 12. 12. 1962.

²⁴ Opširnije o Jugoslovenskoj izložbi robe za široku potrošnju u Moskvi koja je održana od 25. maja do 19. juna 1960. godine: Miljković, „Kitchen”, 125–139.

guće obezbediti odgovarajući prostor. Zbog toga su jugoslovenski zvaničnici u avgustu 1961. podneli „zahtev za otvaranje izložbe robe široke potrošnje u Lenjingradu ili Kijevu”²⁵ u toku 1962[.] godine, uz napomenu da bi želeli da bude održana u maju.²⁶ Sovjetska strana se u jesen 1961. saglasila sa predlogom, ali je jugoslovensko preduzeće „Jugoeksport” ispoljilo nezainteresovanost po pitanju organizovanja izložbe. U jugoslovenskoj ambasadi u Moskvi su smatrali da je reč o manifestaciji koja „ima vrlo širok propagandni a i komercijalni značaj” zbog čega su u nekoliko navrata insistirali na tome da se iz Beograda upute odgovarajući ljudi koji bi dogovorili datum održavanja i obima izložbe. Pošto se držanje „Jugoeksporta” nije menjalo, jugoslovenski ambasador u Moskvi Cvijetin Mijatović je sredinom 1962. isticao da je „važnost ove manifestacije tolika da svakako prevazilazi okvire komercijalnih interesa jednog spoljnotrgovinskog preduzeća” i ukazivao na potrebu da se za to pitanje zainteresuju i drugi odgovorni faktori. C. Mijatović je pritom napominjao kako bi „najbolje bilo da se orijentišemo na izložbu za početak septembra” 1962.²⁷

Uprkos argumentima koje je navodio C. Mijatović, do organizovanja izložbe u toku 1962. nije došlo. Po svemu sudeći, povećanje troškova za organizovanje izložbi u SSSR-u²⁸ i nedostatak finansijskih sredstava²⁹ uticali su na pasivno držanje „Jugoeksporta”. U novembru 1962. sovjetska strana se – u sklopu interesovanja za izložbe koje bi Jugoslavija organizovala u toku 1963. godine – raspitivala za izložbu koju je trebalo da organizuje „Jugoeksport” u Kijevu. Obaveštavajući o tome nadređene, jugoslovenski ambasador je isticao: „Ukoliko ne planiramo neku drugu izložbu, smatramo korisnim, da se izložba robe široke potrošnje, koja [je] bila planirana za ovu godinu i od koje se odustalo, organizuje 1963[.] godine u Kijevu, obzirom da u SS [Sovjetskom Savezu] već dve godine nismo imali ekonomsko-propagandnu manifestaciju.” U slučaju donošenja pozitivne odluke, C. Mijatović je predočavao da bi trebalo „odmah javiti i otpočeti sa pripremama kako bi se izložba mogla održati u povoljno vreme – negde u maju”.³⁰ Posle ovoga, na jugoslovenskoj strani su postepeno počele da se odvijaju stvari.

U Savetu za spoljnu trgovinu SPK 12. decembra 1962. održan je sastanak posvećen pitanju održavanja izložbe robe za široku potrošnju u Kijevu u toku 1963. Sastanku je prisustvovao veći broj predstavnika spoljnotrgovinskih

²⁵ Pomenuta dva grada su, uz Moskvu, predstavljala najveće i najznačajnije sovjetske gradove. Prema podacima iz popisa rađenog 1959. godine, Moskva, Lenjingrad i Kijev su bili jedina tri milionska grada u SSSR-u. – Страна Советов за 50 лет. Сборник статистических материалов (Москва: Статистика, 1967), 21.

²⁶ AJ, Savezni sekretarijat za spoljnu trgovinu (173), f. 345, Zabeleška o razgovoru D. Nikolića sa Gorgačevim, 11. 8. 1961.

²⁷ DA MSP, PA, 1962, f. 128, dos. 19, 416452, Mijatović, DSIP-u, 17. 5. 1962.

²⁸ AJ, 173–345, Zabeleška o razgovoru D. Nikolića sa Gorgačevim, 11. 8. 1961.

²⁹ Organizovanje samostalnih izložbi ili učešće na međunarodnim sajmovima iziskivalo je velika finansijska sredstva, a pitanje finansiranja takvih „priredbi” nije bilo sistemski rešeno u Jugoslaviji. – AJ, 130–735–1192, Naša ekonomska propaganda za inostranstvo, 19. 6. 1965.

³⁰ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 19, 437485, Mijatović, DSIP-u, 14. 11. 1962.

preduzeća, potom predstavnici Zavoda za privrednu propagandu u inostranstvu, službenici SPK i predstavnici Državnog sekretarijata za inostrane poslove (DSIP). Cilj sastanka bio je da se „ustanovi stepen zainteresovanosti pojedinih preduzeća za učešće [...], kao i njihova zainteresovanost da učestvuju u snošenju troškova koje bi jedna takva izložba iziskivala”. Tokom diskusije koja je na sastanku vođena, predstavnici spoljnotrgovinskih preduzeća su iskazali zainteresovanost za održavanje izložbe, okvirno ukazali na površinu izložbenog prostora koja im je potrebna i načelno prihvatili da učestvuju u troškovima. Dogovoreno je da do 19. decembra preduzeća dostave pismene izveštaje sa preciznim podacima o veličini izložbenog prostora koji im je potreban, „visinom, u procentima, učešća u troškovima izložbe” i nomenklaturom proizvoda koje su želeli da izlože.³¹ Osamnaest jugoslovenskih preduzeća dostavilo je tražene podatke o neto prostoru (od nekoliko kvadratnih metara, do 800 kvadrata koje je tražio „Centrotekstil”) i eventualnom učešću u troškovima.³²

Pošto je jugoslovenska strana donela odluku o održavanju Izložbe, u narednim mesecima je Zavod za privrednu propagandu u inostranstvu radio na njenom organizovanju. U januaru je direktor Zavoda Čedomir Džomba doputovao u Moskvu, gde je sa predsednikom Trgovinske komore SSSR-a Mihailom Vasiljevičem Nesterovom dogovorio uslove i datum održavanja izložbe u Kijevu, o čemu je i potpisan ugovor.³³ U cilju „pravilnog usmeravanja mera za organizovanje izložbe” Zavod je formirao Priređivački odbor koji je bio sastavljen od predstavnika SPK, Saveznog sekretarijata za spoljnu trgovinu (SSST), DSIP-a, Sekretarijata SIV-a za informacije, Odbora SIV-a za ekonomske odnose sa inostranstvom, a u njega je ulazilo i „nekoliko vodećih proizvođača i spoljnotrgovinskih preduzeća” koja je trebalo da budu najveći izlagači na Izložbi. Odbor se sastajao u širem i užem sastavu i usvojio je program i koncepciju Izložbe koje je priredio Zavod za privrednu propagandu u inostranstvu, donosio odluke o nomenklaturi robe i principima izlaganja. Materijali Zavoda za privrednu propagandu u inostranstvu svedoče da se pripremi Izložbe pristupilo na ozbiljan i odgovoran način.³⁴

Na jugoslovenskoj strani je održavanje Izložbe zamišljeno kao „dopri nos unapređenju ekonomskih odnosa i proširenju spoljnotrgovinske razmene

³¹ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 19, 440929, Zapisnik sa sastanka održanog u Savetu za spoljnu trgovinu SPK, 12. 12. 1962.

³² Reč je o sledećim preduzećima: „Hempro” (Beograd), „Pretis” (Sarajevo), „Centrotekstil” (Beograd), „Mašinoimpeks” (Zagreb), „Jugoplastika” (Split), „Ekspordrvo” (Zagreb), „Vlado Bagat” (Zadar), „Melodija” (Mengeš), „Tovarna emajlirane posode” (Celje), „Tehnoimpeks” (Ljubljana), „Jugoelektro” (Beograd), „Jugoslovenska knjiga” (Beograd), „Kamensko” (Zagreb), „Mužička naklada” (Zagreb), „Ferimport” (Zagreb), „Kemikalija” (Zagreb), „Koprodukt” (Novi Sad) i „Tovarna termo-električnih proizvoda Tobit” (Bistrica). – DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 4, 443982, Izložba u Kijevu u maju 1963. Pregled rezultata anketa.

³³ DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 12, 42979, Operativno pismo Ekonomskog sektora Ambasade FNRJ u Moskvi – decembar–januar 1963.

³⁴ DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 9, 44764, Izložba proizvoda široke potrošnje u Kijevu 1963, 9. 2. 1963; Isto, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963.

Jugoslavije sa SSSR". Prikazivanje „najšireg asortimana” robe za široku potrošnju trebalo je da omogući privrednicima i najširoj javnosti SSSR-a da se upoznaju sa mogućnostima „jugoslovenske industrije namenjene za podizanje društvenog standarda”. Osim toga, putem pratećih materijala (fotografije, tekstovi, grafikoni...) trebalo je prikazati različita (ne samo privredna) dostignuća socijalističke Jugoslavije. Izložbeni prostor koji je dodeljen za Izložbu iznosio je oko 1500 kvadratnih metara zatvorenog i oko 500 kvadrata otvorenog prostora. Jugosloveni su planirali da na tom prostoru prikažu „najširi asortiman [...] industrijskih proizvoda robe široke potrošnje”, rukovodeći se pri izboru kako „komercijalnom zainteresovanošću sovjetskih partnera”, tako i sopstvenim „mogućnostima za plasman pojedinih roba”.³⁵

Zavod za privrednu propagandu u inostranstvu doneo je odluku da se na Izložbi u Kijevu „kroz tri osnovne grupacije prikažu najraznovrsniji proizvodi iz sledećih grupa”: 1) proizvodi tekstila i kože, koji su imali „dominantno mesto na izložbi”; 2) nameštaj, koji je bio izložen „po ambijentima, tj. improvizovanim prostorijama za stanovanje i rad radnog čoveka”; 3) „ostali proizvodi iz oblasti prehrambene, hemijske i metaloprerađivačke industrije” koji su pretežno bili prikazani „u sklopu savremeno uređene i opremljene prodavnice za samoposluživanje,³⁶ ukomponovane u [...] izložbeni prostor”. Osim ove tri osnovne grupe proizvoda, na Izložbi su prikazani i različiti uređaji za domaćinstvo, radio-aparati, telefoni, šivaće, pisaće i „računske mašine”, kristalno staklo, porcelan, keramika, raznovrsno posuđe sa priborom za jelo, muzički instrumenti, gramofonske ploče, knjige i časopisi, proizvodi narodne radinosti, sportski rekviziti i drugo. Ovi proizvodi su bili izloženi „u okviru ambijenta ili u posebnim vitrinama”. Na otvorenom prostoru planirano je izlaganje „nekoliko motornih vozila”, čime bi se „prikazale mogućnosti i na tom polju”. U Zavodu su naglašavali da će „posebna pažnja biti poklonjena kvalitetu svakog značajnijeg izložbenog eksponata”, odnosno da će se „pri izboru izložbene robe ići [...] na naš najbolji kvalitet serijske proizvodnje u kom smislu će određene stručne komisije predhodno pregledati najvažnije eksponate”. Isticali su i da će se pri postavljanju eksponata starati o tome da se „da najkvalitetniji aranžman” i da će se „radi postizanja posebnog efekta” voditi računa o izlaganju robe „prvenstveno po funkcionalnosti u okviru improvizovanih ambijenata i super tržnice”, a „tek u drugom planu po grupama proizvoda”.³⁷

³⁵ DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 9, 44764, Izložba proizvoda široke potrošnje u Kijevu 1963, 9. 2. 1963; Isto, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963.

³⁶ Prva samoposluga u Jugoslaviji otvorena je krajem 1956. u mestu Ivanec nedaleko od Zagreba. Krajem 1957. otvorena je i prva samoposluga u Zagrebu, a jugoslovenska prestonica je svoju prvu samoposlugu dobila 1958. Otvaranje samoposluga u Jugoslaviji predstavljalo je odraz „amerikanizacije jugoslovenskog društva”. – Vučetić, *Koka-kola socijalizam*, 364–376; Miljković, „Kitchen”, 124–125.

³⁷ DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 9, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963; „Данас се у Кијеву отвара велика Југословенска изложба робе широке потрошње”, *Борба*, 15. 7. 1963, 3.

Slika 1: Ulaz na Izložbu jugoslovenske robe široke potrošnje u Kijevu.
(„Yugoslav exhibition of consumer goods in Kiev”, *Commercial information*,
Vol. XVI, No. 9, September 1963, 20)

Prilikom pripreme Izložbe razrađeni su najsitniji detalji u vezi sa njenom organizacijom i izgledom. Dužna pažnja posvećena je „arhitektonskom rešenju” – spoljnom prostoru, uređenju prednjeg izgleda i pristupa paviljonu, ulaznog hola, prizemlja izložbe (glavnina izložbenog prostora) i galerije, kao i kancelarijama za razgovore. Odlučeno je da na fasadi paviljona stoji veliki natpis „Jugoslavija”, a ispod njega manja traka sa punim nazivom države: Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Na ulazu su se nalazili i „veliki pano rešen slikarskom tehnikom”, kao i pano na kome je objašnjena tema izložbe. Planirano je da se na Izložbu ulazi pored šest panoa na kojima su bile fotografije glavnih gradova republika, a u tom delu su stajale i zastave Jugoslavije, Sovjetskog Saveza i Ukrajine. U ulaznom holu trebalo je postaviti panoe sa dve teme: 1) „prijateljstvo Jugoslavija–SSSR” (ovo je trebalo prikazati fotografijama jugoslovenskog predsednika sa N. S. Hruščovom i L. I. Brežnjevom, kao i prigodnim tekstom koji bi pratio slike); 2) „industrijska dostignuća Jugoslavije” (ilustrovalo bi se „fotografijama najvećih industrijskih objekata Jugoslavije sa odgovarajućim tekstom”). Na sredini hola se nalazio grb

SFRJ, a na kraju, sa obe strane, informativni pultovi na kojima su posetioci mogli da dobiju različite publikacije, značku ili objašnjenja u vezi sa izložbom. U prizemlju izložbe nalazila su se „dva izrazita sektora”. Prvi je obuhvatao izložbeni prostor za tekstil i kožu i činio je „2/3 izložbe”. Drugi se odnosio na „Samoposlugu”, koja je činila „1/3 izložbe”.³⁸

Slika 2: Detalj iz prizemlja Izložbe, iz „sektora tekstila i kože”.
(„Yugoslav exhibition of consumer goods in Kiev”, *Commercial information*,
Vol. XVI, No. 9, September 1963, 21)

„Sektor tekstila i kože” je obuhvatao oko 500 kvadratnih metara i bio je podeljen na sledeći način: „Centralni prostor od oko 120 m² prikazuje metražnu robu i najlepše modele konfekcija, kompletirane cipelama, tašnama i drugim. U sredini je kula od oko 8 met., koja je centar aranžmana. Na jednom platou obuhvaćene su sve kolekcije kožne konfekcije i same kože. Na drugom platou muška, ženska i dečja konfekcija. Bokovi ovog sektora su uređeni u

³⁸ DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 9, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963.

ambijentima – zimski sport, letnji sport, dečji, radni. U ovom sektoru uklopljena je i narodna radinost.”

Slika 3: Pogled na „samoposlugu”. („Yugoslav exhibition of consumer goods in Kiev”, *Commercial information* XVI, no. 9, September 1963, 20)

Drugi sektor – „savremena tržnica”, odnosno „samoposluga” – obuhvatao je oko 200 kvadrata. U pripremnim materijalima za Izložbu na sledeći način je opisan: „Posetioci preko rampe obilaze samo sa jedne strane ‘samoposluge’ koja je uređena klasično sa gondolama. Pristup u ‘samoposlugu’ je moguć samo za pozvane. ‘Samoposluga’ prikazuje kompletnu prehrambenu industriju, alkoholna i bezalkoholna pića, hemijsku industriju, kozmetiku, plastične mase i konfekciju, metaloprerađivačku, elektroindustriju, i druge kućne potrepštine. Rashladni uređaji će nadopuniti sa smrznutim jelom i dr. proizvodima ovaj sektor. [...] U sklopu – odnosno na kraju ‘Samoposluge’ biće prikazan i jedan pult bar (Snack bar) potpuno opremljen i uređen.”

Što se tiče galerije, ona je imala „12 ambijenata“, odnosno „uređenih soba za raznu delatnost – dnevnu, spavaću, radnu, dečju, hotelsku, kuhinju itd“. Sve sobe trebalo je da budu „potpuno kompletirane“ sa različitim proizvodima („primer: dnevna soba ima zavese, tepih, radio, televizor, vazne, slike, knjige, ukrase“). Deo galerije trebalo je da bude uređen u vitrinama u kojima su bile izložene knjige, ploče, muzički instrumenti, tranzistori, različiti proizvodi od stakla i keramike i slično. Proizvodi elektroindustrije su – osim izlaganja po ambijentima i u samoposluzi – bili prikazani i na zasebnom prostoru. Na spoljnom prostoru bilo je izloženo sedam putničkih automobila, dva manja i dva veća autobusa, kao i različiti „motocikli, skuteri, mopedi i motori za čamce“.³⁹

Odgovarajuće fotografije sa tekstualnim pojašnjenjima pratile su sve sektore Izložbe. Celokupna konstrukcija je bila urađena u Jugoslaviji, a potom transportovana i montirana u Kijevu. Sve je bilo – kako su isticali u Zavodu za privrednu propagandu u inostranstvu – „rešeno i oblikovano na savremeni način uređenja izložbi“. U istom duhu bio je i aranžman Izložbe. U slučaju tekstila i kože aranžman je bio „atraktivan i ambijentski“, uz „punu upotrebu rekvizita i lutaka“. Nameštaj je bio uređen „ambijentski“ uz korišćenje različitih „intimnih dodataka“, a samoposluga na uobičajen način sa dosta različitih proizvoda.⁴⁰ U slučaju samoposluge očigledno je da je Zavod za privrednu propagandu u inostranstvu koristio propagandne, marketinške modele preuzete sa Zapada, a – po svemu sudeći – isto se odnosilo i na („savremeniji“) aranžman ostalih proizvoda. Uz upotrebu ostalih sredstava i metoda, koji se i danas koriste u ekonomskoj diplomatiji (katalozi, prospekti, brošure, fotografije, slike, oglašavanje putem štampanih i audio-vizuelnih medija, konferencija za štampu, organizacija degustacije hrane i pića, organizovanje prijema...),⁴¹ sve to je doprinelo uspehu koji je postigla Izložba.

Do tančina je isplanirana i upotreba različitih propagandnih sredstava, poput fotografija, plakata, „kolor dija pozitivna“, slikarskih panoa, tekstova i grafikona, „ozvučavanja paviljona“, deljenja znački i različitih publikacija, pripreme tekstova i oglasa, odnosno materijala za konferencije za štampu i odgovarajućih sadržaja za televiziju i radio. Kada je o fotografijama reč, one su obuhvatale veliki broj različitih tema u vezi sa privredom, turizmom, kulturom, prosvetom, zdravstvenom i socijalnom zaštitom socijalističke Jugoslavije, a pažnja je posvećena i pitanju „političkih odnosa sa SSSR-om“. Uz njih je pripremljeno i oko 50 tekstova i grafikona koji su postavljani na zasebne panoe sa ciljem da pruže dodatna pojašnjenja u vezi sa izloženim proizvodima ili određe-

³⁹ DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 9, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963; „Данас се у Кијеву отвара велика Југословенска изложба robe широке потрошње“, *Борба*, 15. 7. 1963, 3.

⁴⁰ DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 9, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963.

⁴¹ Zoran S. Golubović, *Komuniciranje u ekonomskoj diplomatiji* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 80, 84, 97–98, 102, 103, 106, 108–109, 149.

nim „opštim pitanjima”. Putem tih tekstova i grafikona trebalo je da posetioci dobiju najvažnije informacije o privrednom, društvenom, političkom i kulturnom razvoju Jugoslavije. Paviljon je u celini bio „ozvučen”, tako da su posetioci mogli da čuju raznovrsnu jugoslovensku muziku, koja je bila praćena kratkim pojašnjenjima. Pošto je u SSSR-u dosta popularno bilo „deljenje značaka u cilju propagande”, odlučeno je da se izradi prigodna značka koja je bila namenjena za masovno deljenje posetiocima.⁴²

Niz različitih publikacija je, takođe, trebalo da se iskoristi u propagandne svrhe. U „specijalnoj publikaciji” je trebalo „analitički i studiozno prikazati razna pitanja iz jugoslovenskog privrednog života”. Ova „publikacija ozbiljnog sadržaja” trebalo je da izgleda reprezentativno i da se deli „privrednim rukovodiocima i ostalim značajnim posetiocima izložbe” (tiraž: 7000 primeraka). Za masovno deljenje posetiocima bilo je pripremljeno „posebno izdanje ‘opšteg privrednog prospekta’” koje je imalo 24 strane i bilo štampano u 150.000 primeraka na ukrajinskom jeziku, kao i posebno izdanje turističkog prospekta, koji je korišćen „u cilju turističke propagande na sajmovima u inostranstvu” (tiraž: 50.000 primeraka). Zbog „velike obostrane zainteresovanosti za prodaju, odnosno kupovinu nameštaja” odlučeno je da se štampa i „jedna čisto komercijalna publikacija koja će prikazati izvozne mogućnosti jugoslovenske drvne industrije”, a pripremljene su i druge propagandno-informativne publikacije.⁴³

Osim ovih mera, Zavod je isplanirao i da se – „u cilju propagande izložbe” – pripremi određeni broj članaka i tekstova „koji bi se ponudili za plasiranje u sovjetskoj štampi”. Planirano je da se „daju” i oglasi u sovjetskoj štampi i na radiju. U dogovoru sa Radio-televizijom Beograd pripremljeni su za emitovanje i „specijalni radio i televizijski programi”. Osim navedenog, bio je isplaniran i niz „pratećih akcija uz izložbu”. Izložba je, na taj način, poslužila kao „pogodan milje za jedan veći broj pratećih manifestacija” koje je trebalo da „u potpunosti [...] izlaganje i učine određeni propagandni efekat na sovjetske privrednike i široku publiku, kao i da doprinesu proširenju saradnje na kulturnom i ekonomskom planu između dve zemlje”. Od „pratećih akcija” posebno ističemo: 1) prikazivanje dokumentarnih i igranih filmova; 2) „održavanje revije savremenog odevanja”; 3) „organizovanje jugoslovenskog restorana”.⁴⁴

Zavod za privrednu propagandu u inostranstvu planirao je da se tokom Izložbe „u pogodnoj prostoriji” prikazuju jugoslovenski „kratkometražni filmovi privrednog, kulturnog i turističkog sadržaja”. Razmatrana je i mogućnost da se tokom održavanja Izložbe „organizuje nedelja jugoslovenskih igranih filmova u kijevskim bioskopima”.⁴⁵ Posle preispitivanja ovih jugosloven-

⁴² DA MSP, PA, 1963, f. 127, dos. 9, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

skih zahteva, sovjetska strana je obavestila da se „kratkometražni filmovi [...] mogu prikazivati za vreme izložbe u Kijevu svakog dana uveče na letnjoj pozornici (otvoren prostor na samoj izložbi – 1000 mesta) ili u kino – Progres svakog dana od 10 do 13 časova (400 mesta)”. Što se tiče igranih filmova, sovjetska strana je preuzela na sebe organizaciju „Nedelje jugoslovenskog filma”.⁴⁶ Po pitanju modne revije, Zavod je planirao da se ona održi „u toku nekoliko dana za vreme trajanja izložbe” i da bude „propraćena odgovarajućim muzičkim programom”.⁴⁷ Sovjetska strana se saglasila sa tim i u mesecima koji su prethodili Izložbi rešavana su određena „tehnička pitanja (prostorije, ulaznice, deljenje prihoda itd.)” i potpisan je dodatni ugovor o modnoj reviji.⁴⁸

Važnu „prateću akciju” činilo je „organizovanje nacionalnog restorana”.⁴⁹ Zavod za privrednu propagandu u inostranstvu preduzeo je korake da se tokom trajanja Izložbe organizuje rad restorana u kome bi se služila jela i pića iz Jugoslavije.⁵⁰ Sovjetska strana se saglasila sa predlogom i odlučeno je da „obsluživajući personal i kuvari” budu sovjetski, a da se radi po jugoslovenskoj „recepturi” i uz nadzor instruktora. U narednom periodu bilo je dogovoreno da 4–5 jugoslovenskih instruktora radi u restoranu, a ugovorom sa „Prodintorgom” regulisana je isporuka pića i različitih „specijaliteta” iz Jugoslavije.⁵¹

U mesecima koji su prethodili Izložbi obe strane su bile aktivne i ona je pažljivo i temeljno pripremljena.⁵² Početkom jula 1963. pomoćnik državnog se-

⁴⁶ DA MSP, PA, 1963, f. 129, dos. 9, 413914, Mijatović, DSIP-u, 20. 4. 1963; Isto, f. 128, dos. 1, 419011, Operativno pismo Ekonomskog sektora Ambasade SFRJ u Moskvi za period od 1. maja do 28. maja 1963, 31. 5. 1963.

⁴⁷ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 4, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963.

⁴⁸ DA MSP, PA, 1963, f. 129, dos. 9, 413914, Mijatović, DSIP-u, 20. 4. 1963; Isto, f. 127, dos. 13, 415586, Operativno pismo Ekonomskog sektora Ambasade FNRJ u Moskvi za period od 29. 3. do 1. 5. 1963, 3. 5. 1963.

⁴⁹ Organizovanje „nacionalnih restorana Jugoslavije” na međunarodnim sajmovima i izložbama predstavljalo je „jedan od vidova opšte i komercijalne turističke propagande”. Ovaj „vid turističke propagande” bio je popularan zbog toga što je predstavljao „najjeftiniju komercijalnu propagandu u inostranstvu”. Naime, prihodi od prodaje jela i pića bili su takvi da su se mogli „pokriti svi troškovi uključiv i troškove puta i dnevnica osoblja koje radi u restoranu”. Restorani su bili dekorisani sa „ekspozatima turističkih mesta i raznih atraktivnosti Jugoslavije”, u njima su deljeni „turističko-propagandni materijali” i „jelovnici sa nacionalnim jelima i pićima”, nastupala su „kulturno-umetnička društva” i „zabavni orkestri”, a osoblje je bilo „obučeno u nacionalne nošnje”. – AJ, Savezna privredna komora (30), f. 103, Organizacija jugoslovenskih nacionalnih restorana na međunarodnim sajmovima, 5. 3. 1963; Isto, Nacionalni restorani Jugoslavije na međunarodnim sajmovima.

⁵⁰ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 4, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963.

⁵¹ DA MSP, PA, 1963, f. 129, dos. 9, 413914, Mijatović, DSIP-u, 20. 4. 1963; Isto, f. 128, dos. 1, 419011, Operativno pismo Ekonomskog sektora Ambasade SFRJ u Moskvi za period od 1. maja do 28. maja 1963, 31. 5. 1963.

⁵² DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 9, 44764, Izložba proizvoda široke potrošnje u Kijevu 1963, 9. 2. 1963; Isto, 443039, Izložba robe široke potrošnje u Kijevu 1963, 18. 3. 1963; Isto, f. 129, dos. 9, 413914, Mijatović, DSIP-u, 20. 4. 1963.

kretara za inostrane poslove Dušan Kveder je isticao: „Ovoj izložbi mi pridajemo osobiti značaj s obzirom da je lično N. S. Hruščov predložio drugu Predsedniku za vreme njegovog boravka u SSSR da se izložba održi u Kijevu, kao i zbog sadašnjih naših odnosa sa SSSR”. Pristupajući na ovakav način Izložbi, DSIP je od Odbora za ekonomske odnose sa inostranstvom SIV-a tražio da „predloži državnu delegaciju na visokom nivou”.⁵³ Uvažavajući navedene preporuke, Savezno izvršno veće je za šefa delegacije odredilo člana SIV-a, saveznog sekretara za robni promet Dragutina Kosovca. U sastav delegacije ulazili su još i: potpredsednik SPK Dušan Dragosavac, zamenik načelnika Prve uprave DSIP Božidar Dimitrijević, referent u SSST Milo Stjepović, direktor Zavoda za privrednu propagandu u inostranstvu i direktor jugoslovenske izložbe u Kijevu Čedomir Džomba i savetnik Ambasade SFRJ u Moskvi Mladen Sekicki.⁵⁴

Izložba je svečano otvorena 15. jula 1963. Uz zvaničnu jugoslovensku delegaciju, navedenog sastava, otvaranju je prisustvovao i ambasador C. Mijatović. S druge strane, otvaranju su prisustvovali visoki sovjetski i ukrajinski zvaničnici: zamenik predsednika Ministarskog saveta Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike (USSR)⁵⁵ P. T. Tronjko, ministar trgovine USSR-a G. L. Sahnovski, zamenik ministra spoljne trgovine SSSR-a I. F. Semičasnov, zamenik predsednika Državnog komiteta za trgovinu SSSR-a Smirnov, više ministara USSR-a i „niz drugih viših rukovodioca Ukrajine i grada Kijeva”. Pre otvaranja izvedene su jugoslovenska, sovjetska i ukrajinska himna, a potom su govore održali D. Kosovac i G. L. Sahnovski. Istog dana uveče Direkcija izložbe priredila je prijem na kome su bili prisutni navedeni sovjetski rukovodioci, kao i ostale zvanice. Na prijemu su D. Kosovac i P. T. Tronjko „održali kraće zdravice u kojima su istakli prijateljske odnose koji postoje između dve zemlje”. Jugoslovenska delegacija je tokom čitavog boravka u Kijevu bila „okružena prijateljskom pažnjom”. Više ukrajinskih rukovodilaca posetilo je i obišlo Izložbu. Prvi sekretar CK KPU P. J. Šeljest i predsednik Ministarskog saveta USSR I. P. Kazanec su

⁵³ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 9, 422162, Kveder, Odboru za ekonomske odnose sa inostranstvom SIV-a, 3. 7. 1963.

⁵⁴ AJ, 130–629–1039, Nikezić, SIV-u, 10. 7. 1963; Isto, Rešenje SIV-a o putovanju delegacije SFRJ na otvaranje izložbe robe za široku potrošnju u Kijevu, 10. 7. 1963.

⁵⁵ Sovjetska Ukrajina je po značaju predstavljala drugu najvažniju republiku u SSSR-u. Po površini teritorije (603,7 hiljada kvadratnih kilometara) nalazila se na trećem, a po broju stanovnika na drugom mestu (prema popisu iz 1959. imala je 41.869.000 žitelja). Osim velike teritorije, imala je i dobar geografski položaj. Raspolagala je sa značajnim i raznovrsnim privrednim potencijalima, i predstavljala jednu od najvažnijih industrijskih i poljoprivrednih oblasti SSSR-a. Tokom čitavog postojanja „domovine socijalizma” ova sovjetska republika imala je važnu ulogu. [*Страна Советов за 50 лет*, 16; Андреа Грациози, *Советский Союз в 209 цитатах 1914–1991* (Москва: РОССПЭН, 2010), 197; К. П. Курылев и Д. А. Дегтерев, „Роль и место Украины в СССР: завышенное социально-экономическое и переоцененное политическое влияние (Ч. 1)”, *Постсоветские исследования*, Т. 1, no. 6 (2018): 516–525; М. С. Григорьев, В. Н. Дейнего, А. Р. Дюков, С. А. Засорин, А. А. Малькевич, С. А. Манько и В. Л. Шаповалов, *История Украины* (Москва: Международные отношения, 2023), 444–448, 453.]

u razgovoru sa direktorom Izložbe „isticali pozitivan razvoj odnosa između Jugoslavije i SSSR-a“, a „posebno su govorili o tome da Hruščov lično nastoji da se odnosi sa Jugoslavijom što uspešnije razvijaju“. Izložba je na njih ostavila „veoma prijatan utisak“ i naglašavali su da su tokom obilaska „videli mnogo dobrih proizvoda“. „Na nas su naročito povoljan utisak ostavili proizvodi lake industrije – obuća, tekstil, modna konfekcija i nameštaj koji je veoma lepih oblika, lak i prijatan. Automobili jugoslovenske proizvodnje takođe su dobri“ – isticali su visoki rukovodioci Sovjetske Ukrajine.⁵⁶

Slika 4: Vozila izložena na „spoljnom prostoru“.
(AJ, Novinska agencija „TANJUG“ (112), 410–13169, 2)

Sovjetski mediji su blagovremeno informisali javnost, tako da je u Kijevu od samog početka vladalo veliko interesovanje za Izložbu.⁵⁷ Nedelju dana po njenom otvaranju, jugoslovenske diplomate su obaveštavale Beograd o uspešnoj organizaciji Izložbe i dobro odabranim proizvodima koji su „izazvali veliki interes kod Ukrajinaca i drugih sovjetskih poslovnih ljudi“. Napominjali

⁵⁶ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 9, 424632, Gorski, DSIP-u, 23. 7. 1963; Isto, 428737, Beleška o izložbi jugoslovenske robe široke potrošnje u glavnom gradu Ukrajine, 29. 8. 1963; „Привредна делегација СФРЈ вратила се из Кијева“, *Политика*, 20. 7. 1963, 3; „Високи руководиоци Украјине посетили изложбу СФРЈ“, Исто, 23. 7. 1963, 2.

⁵⁷ „Данас се у Кијеву отвара југословенска изложба робе широке потрошње“, *Политика*, 15. 7. 1963, 5; „Југословенска изложба изазвала велико интересовање у Кијеву“, *Борба*, 19. 7. 1963, 4.

su da je preko radija i televizije Izložba propagirana na odgovarajući način i da je štampa opširno izveštavala o njenom otvaranju. Isticali su „veoma dobar” prijem na koji je Izložba naišla i kod zvaničnika, i kod „naroda”, kao i to da je knjiga utisaka bila ispunjena pozitivnim reakcijama. Posetu Izložbe su ocenjivali kao „zadovoljavajuću”, a o zainteresovanosti koja je u Kijevu za nju vladala na upečatljiv način svedoče sledeći redovi: „Prvobitno radno vreme izložbe bilo do 18 časova, zatim produženo na zahtev posetilaca do 19, odnosno sada do 20 časova. U nedelju pred paviljonom bilo u redu nekoliko hiljada ljudi koji su čekali da uđu u paviljon.” I organizacija modne revije od strane jugoslovenskih diplomata okarakterisana je kao „dosta dobra”, što se odrazilo i na zadovoljavajuću posetu („karte rasprodane po nekoliko dana unapred”).⁵⁸

Što se „pratećih akcija” tiče, pomenuta modna revija trajala je od 16. do 31. jula. Na njoj je bilo prikazano oko 180 različitih modela, a posetilo ju je oko 25.000 lica. Tokom trajanja Izložbe u Kijevu su prikazivani jugoslovenski filmovi, a bila je organizovana i „nedelja jugoslovenskog filma”. Početkom avgusta u glavnog gradu Ukrajine je gostovala „jugoslovenska estradna grupa” (1–5. avgust 1963).⁵⁹ Blizu paviljona nalazio se restoran „Vesna” u kome su Kijevljani mogli da probaju „jugoslovenska pića i jugoslovensku kuhinju”. Kako su zapazili Jugosloveni: „Građani su rado posećivali ovaj restoran.” „Sve ove manifestacije su doprinele da je u Kijevu u mesecu julu i početkom avgusta neprekidno bila prisutna Jugoslavija” – isticale su jugoslovenske diplomate.⁶⁰

Dopisnik sovjetskog časopisa „Spoljna trgovina” (rus. *Внешняя торговля*) na sledeći način je video i čitaocima prikazao izgled i atmosferu koja je vladala na Izložbi: „Kao simbol jedinstva naših naroda kod ulaza u paviljon, gde se razmestila izložba robe široke potrošnje Jugoslavije, razvijene su državne zastave SFRJ, SSSR-a i USSR-a. U prostranom predvorju su ogromne fotografije na kojima su prikazani susreti N. S. Hruščova sa Josipom Brozom Titom u Kijevu i susret L. I. Brežnjeva sa predsednikom Jugoslavije u Beogradu. Na relativno nevelikoj površini paviljona sa velikim ukusom su elegantno i racionalno raspoređeni odeća, obuća, televizori, elektroaparati, nameštaj, prehrambeni proizvodi i napici, koje proizvodi više od dvesta preduzeća Jugoslavije.”⁶¹

⁵⁸ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 9, 424632, Gorski, DSIP-u, 23. 7. 1963.

⁵⁹ „Jugoslovenski estradni ansambl” gostovao je u SSSR-u od 1. jula do 17. avgusta 1963. U kontekstu jugoslovensko-sovjetskih veza na muzičkom planu vredi istaći da se u sastavu grupe nalazio i Đorđe Marjanović „koji je osvojio simpatije publike”. („Десет хиљада гледалаца на концерту југословенске естраде у Одеси”, *Политика*, 1. 8. 1963, 13.) Bilo je to prvo gostovanje Đ. Marjanovića u SSSR-u, koji je kasnije u „prvoj zemlji socijalizma” stekao ogromnu popularnost i brojne obožavaoce – „đokiste”. [Marijana Dujović, *Energija slobode. Stvaralačka biografija Đorđa Marjanovića* (Beograd: Clio, 2019), 34–36, 39–40, 49, 90, 101–104.]

⁶⁰ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 9, 428737, Beleška o izložbi jugoslovenske robe široke potrošnje u glavnom gradu Ukrajine, 29. 8. 1963; „Yugoslav exhibition of consumer goods in Kiev”, *Commercial information* XVI, no. 9, September 1963, 21.

⁶¹ Prema podacima iz časopisa Zavoda za privrednu propagandu u inostranstvu, na Izložbi su bili prikazani proizvodi oko 120 jugoslovenskih preduzeća. („Yugoslav exhibition of consumer goods in Kiev”, *Commercial information* XVI, no. 9, September 1963, 21.)

Sa proizvodima nekih jugoslovenskih preduzeća Kijevljani su već dobro upoznati. Mnoge žene koje razgledaju izložbu lupkaju tankim štiklama cipela proizvedenih u Jugoslaviji. Na mnogim muškarcima su košulje i odeli sa markom firme 'Centrotekstil'. Svake godine širi se sovjetsko-jugoslovenska trgovina. Sovjetski potrošač će samo u toku 1963. godine dobiti više od 2 miliona pari jugoslovenske obuće. Posetioци izložbe pažljivo slušaju informacije vodiča o tome da će bratska republika prodati našoj zemlji u tekućoj godini 136 hiljada muških i ženskih odeli, 860 hiljada vunених proizvoda, 711 hiljada muških košulja i mnogo druge robe."⁶²

Štampa i dokumenti svedoče o tome da su „ekspoziti bili [...] dobro odabrani” i da su „privukli [...] veliku pažnju posetilaca”. Posetioци su se „pohvalno izražavali o izloženim ekspozitima kao i uopšte o dostignućima Jugoslavije”. Knjiga utisaka je bila „puna pohvala i priznanja kvalitetu i asortimanu izložene robe”. U izveštajima jugoslovenskih diplomata i štampi navodi se da je Izložbu posetilo „oko 250 hiljada građana”, odnosno da je „svaki četvrti građanin” Kijeva „posetio izložbu”. Osim broja posetilaca, značajna je pažnja koju je ovaj događaj dobio u medijima, kao i činjenica da su Izložbu posetili ljudi iz spoljnotrgovinskog aparata SSSR-a, koji su osmotrili jugoslovenske proizvode i dobili kataloge u kojima su isti detaljno prikazani. Važno je i to što je sovjetska strana otkupila sve ekspozite koji su bili izloženi, što se koristilo za dalje pokazivanje i naručivanje jugoslovenskih proizvoda. Sveukupno posmatrano, niz dokumenata, kao i pisanje jugoslovenske i sovjetske štampe, svedoče o tome da je Izložba „postigla svoj cilj”, odnosno da je „postigla [...] veliki uspeh”.⁶³

Širi pogled na određene stvari, poput daljeg plasmana jugoslovenskih proizvoda široke potrošnje na sovjetsko „tržište” ili poređenje sa drugim sličnim manifestacijama, upotpunjava predstavu o značaju kijevske izložbe. U vezi sa prvim, ističemo da se Izložba pozitivno odrazila na dalju prodaju i širenje asortimana i količina jugoslovenskih proizvoda široke potrošnje koji su izvoženi u SSSR. Tokom njenog održavanja vođeni su razgovori i pregovori između niza jugoslovenskih i sovjetskih predstavnika u vezi sa daljim povećanjem kako „van-kontigentne”, tako i redovne razmene robe široke potrošnje,⁶⁴ što je poslužilo kao uvod za dalje iskorake na tom planu. Od 1963. bila je uočljiva tendencija stal-

⁶² В.с. Ведин, „Киевляне знакомятся с югославскими изделиями”, *Внешняя торговля*, no. 9 (1963), 10–11.

⁶³ DA MSP, PA, 1963, f. 126, dos. 10, 443312, Odnosi Jugoslavija–SSSR, 5. 10. 1963; Isto, dos. 14, 443256, Zabeleška povodom traženja Ambasade SSSR da N. S. Patoličev poseti A. Rankovića, 24. 9. 1963; Isto, f. 128, dos. 2, 426824, Zabeleška o razgovoru Nikolića sa Baturinom, 26. 7. 1963; Isto, dos. 9, 428737, Beleška o izložbi jugoslovenske robe široke potrošnje u glavnom gradu Ukrajine, 29. 8. 1963; „Затворена југословенска изложба робе широке потрошње у Кијеву”, *Борба*, 5. 8. 1963, 6; В.с. Ведин, „Киевляне знакомятся с югославскими изделиями”, *Внешняя торговля*, no. 9 (1963), 10–11.

⁶⁴ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 1, 424511, Gorski, DSIP-u, 23. 7. 1963; Isto, Javorski, Ambasadi SFRJ u Moskvi, 31. 7. 1963; Isto, dos. 2, 426824, Zabeleška o razgovoru Nikolića sa Baturinom, 26. 7. 1963; „У Кијеву вођени југословенско-совјетски разговори о трговини”, *Политика*, 17. 7. 1963, 1.

nog porasta izvoza robe široke potrošnje u „prvu zemlju socijalizma”. Već za narednu, 1964. godinu taj rast bio je primetan,⁶⁵ a u nastavku šezdesetih došlo je do daljeg povećanja izvoza robe široke potrošnje u SSSR.⁶⁶ Ista tendencija bila je prisutna i u narednom periodu.⁶⁷ Očekivanja Beograda u pogledu toga da će kijevska izložba „naročito pomoći sagledavanju mogućnosti za povećanje jugoslovenskog izvoza u SSSR”⁶⁸ bila su, dakle, ispunjena.

Druga stvar koja posredno govori o značaju i razmerama Izložbe jeste njeno poređenje sa drugim sličnim manifestacijama iz tog perioda. Pre svega, od 41 samostalne izložbe ili učešća na međunarodnim sajmovima koje je Jugoslavija organizovala ili na kojima je učestvovala u periodu od 1963. do 1965. godine, kijevska izložba se po izdvojenim sredstvima nalazi ubedljivo na prvom mestu sa 165.745.472 dinara. Od ukupno 41 manifestacije, za svega još dve izdvojena je suma veća od 100 miliona dinara i to: 107.861.199 dinara u Alžiru (1964), odnosno 115.534.490 dinara u Karačiju (1964). Za sve ostale manifestacije, pojedinačno posmatrano, izdvojena su sredstva koja su bila značajno manja od onih za kijevsku izložbu. Još neki parametri govore u prilog razmeru, odnosno značaju Izložbe održane u Kijevu. Ona se sa 1500 kvadratnih metara zatvorenog izložbenog prostora ponovo nalazila na prvom mestu od 41 manifestacije. Što se površine izložbenog prostora na otvorenom tiče, tu se sa 500/600 kvadrata, takođe, nalazila u vrhu.⁶⁹

*

Na osnovu svega navedenog, za Izložbu jugoslovenske robe široke potrošnje u Kijevu možemo reći da je predstavljala pravi – i izuzetno uspešan (!) – poduhvat jugoslovenske „ekonomske propagande” u inostranstvu. Prethodna Izložba jugoslovenske robe široke potrošnje održana u Moskvi 1960. godine je – kako su zvaničnici „Centrotekstila” isticali – „pokrenula sa mrtve tačke pitanje našeg izvoza”,⁷⁰ tako da su određeni jugoslovenski proizvodi, poput „nameštaja, konfekcije i trikotaže”, 1963. bili „već [...] poznati sovjetskim potrošačima”. Jugoslovenska strana je putem Izložbe nastojala da prikaže „nove tipove i modele” tih proizvoda, kao i ostalu robu široke potrošnje. Odnosno, da „sovjetske privrednike i široki krug potrošača upozna sa najnovijim asorti-

⁶⁵ Нинковић, „Економски односи”, 898, 917, 938.

⁶⁶ Чорбић, „Анализа спољнотрговинских односа Југославија–СССР у периоду 1965–1969”, 75.

⁶⁷ Валерий Сергеевич Милованов, *Советско-югославские экономические отношения* (Москва: Наука, 1978), 66–67; Černišov, *Spoljna trgovina*, 96–98; Tripković, „Uspon”, 186–187.

⁶⁸ „Данас се у Кијеву отвара велика Југословенска изложба робе широке потрошње”, *Борба*, 15. 7. 1963, 3.

⁶⁹ АЈ, 130–735–1192, Уčešće Југославије на сајмовима и изложбама 1963, 1964, 1965. године.

⁷⁰ ДА МСП, РА, 1964, ф. 206, дос. 30, 451016, Стенографске beleške по питању образовања Секције за унапређење економске сарадње са СССР и комерцијално-техничког бироа у Москви, 7. 1. 1964.

manom jugoslovenske robe široke potrošnje koju jugoslovenska preduzeća već isporučuju ili su spremna da izvoze u SSSR”.⁷¹ Pošto je posle Izložbe značajno pospešen dalji plasman jugoslovenskih proizvoda široke potrošnje na „tržište” SSSR-a, možemo reći da je ona predstavljala odličan primer uspešne primene „ekonomske propagande” u inostranstvu. Na primeru kijevske izložbe mogu se videti koristi i dometi koje su „manifestacije” tog tipa mogle imati za povećanje izvoza jugoslovenskih proizvoda, odnosno za „osvajanje ili šire prodiranje na strana tržišta” i, uopšte, „proširenje ekonomske saradnje sa inostranstvom”.⁷² Naravno, takav uspeh bio je moguć usled kumulativnog, zbirnog dejstva više faktora – pogodne klime u političkim odnosima, velikih sovjetskih potreba za robom tog tipa i jugoslovenskih izvoznih mogućnosti, pa i kvaliteta proizvoda namenjenih za široku potrošnju. Bez obzira na određene nedostatke,⁷³ jugoslovenski proizvodi široke potrošnje bili su izuzetno cenjeni u SSSR-u. U očima sovjetskih potrošača ti proizvodi su bili kvalitetniji od onih koji su u „domovinu socijalizma” stizali iz Istočne Nemačke, Čehoslovačke, Poljske ili Bugarske i podjednako traženi kao roba široke potrošnje iz zapadnih, „kapitalističkih” država.⁷⁴

⁷¹ „Данас се у Кијеву отвара велика Југословенска изложба робе широке потрошње”, *Борба*, 15. 7. 1963, 3.

⁷² AJ, 130–735–1192, Naša ekonomska propaganda za inostranstvo, 19. 6. 1965.

⁷³ DA MSP, PA, 1963, f. 128, dos. 2, 427396, Informacija o primljenim reklamacijama u vezi lošeg kvaliteta proizvoda koje isporučujemo Sovjetskom Savezu, 17. 8. 1963.

⁷⁴ Твердюкова, „Лучшее из доступного”, 176.

Spisak referenci

Arhivi

- Arhiv Jugoslavije. Fond: 30, Savezna privredna komora; Fond 112, Novinska agencija „TANJUG”; Fond 130, Savezno izvršno veće; Fond 173, Savezni sekretarijat za spoljnu trgovinu.
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Fond Politička arhiva.

Objavljeni izvori

- Broz Tito, Josip. *Govori i članci. Knjiga XVIII*. Zagreb: Naprijed, 1966.
- *Strogo pov. 1955–1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića*. Beograd: Stručna knjiga, 1998.
- Zečević, Miodrag, prir., *Početak kraja SFRJ. Stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane 14–16. marta 1962. godine*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1998.

Štampa i periodika

- *Borba* (1963). (Cyrillic)
- *Commercial information* (1963).
- *Politika* (1963). (Cyrillic)
- *Vneshnjaja trgovlja* (1963). (Cyrillic)

Literatura

- Berend, Ivan T. *Ekonomska istorija Evrope u XX veku. Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*. Beograd: Arhipelag, 2009.
- Černišov, V. V., *Spoljna trgovina SSSR i ekonomski odnosi između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije*. Prilog Biltenu Ambasade SSSR u SFRJ za 1983. godinu. Nova Gorica: Soča, 1983.
- Čobeljić, Nikola. *Privreda Jugoslavije, Rast, struktura i funkcionisanje, Knjiga prva*. Beograd: Savremena administracija; Institut za ekonomska istraživanja, 1977.
- Čorbić, Miloš. „Analiza spoljnotrgovinskih odnosa Jugoslavija–SSSR 1961–1964”. *Arhiv*, no. 1–2 (2020): 191–205. (Cyrillic)
- Čorbić, Miloš. „Analiza spoljnotrgovinskih odnosa Jugoslavija–SSSR u periodu 1965–1969”. U *Naša prošlost. Zbornik radova. 20*, uredili Darko Gučanin i Vesna Milojević, 71–81. Kraljevo: Narodni muzej Kraljevo; Istorijski arhiv Kraljevo, 2022. (Cyrillic)
- Dujović, Marijana. *Energija slobode. Stvaralačka biografija Đorđa Marjanovića*. Beograd: Clio, 2019.
- Elman Zarecor, Kimberly and Vladimir Kulić. „Socialism on Display: The Czechoslovak and Yugoslav Pavilions at the 1958 Brussels World's Fair”. In *Meet me at the Fair: A World's Fair Reader*, edited by Laura Hollengreen, Celia Pearce, Rebecca Rouse and Bobby Schweizer, 225–239. Pittsburgh: ETC Press: 2014.
- Farkaš, Vladimir, Branko Kubović, Jakov Sirotković i Vladimir Stipetić. *Ekonomika Jugoslavije. Opći dio*. Zagreb: Informator, 1976.

- Golubović, Zoran S. *Komuniciranje u ekonomskoj diplomatiji*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Graciozi, Andrea. *Sovetskij Sojuz v 209 citatah 1914–1991*. Moskva: ROSSPJeN, 2010. (Cyrillic)
- Grigor'ev M. S., Dejnego V. N., Djukov A. R., Zasorin S. A., Mal'kevich A. A., Man'ko S. A. i Shapovalov V. L. *Istorija Ukrainy*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 2023. (Cyrillic)
- Gulić, Milan i Momir Ninković. „Mješovita jugoslovensko-sovjetska društva: slučaj JUSTE”. *Istorija 20. veka*, no. 1 (2014): 143–163.
- Gulić, Milan. *Jugoslovenska država 1918–2006. Od Prvodecembarskog akta do Majskog referenduma*. Beograd: ISI, 2023. (Cyrillic)
- Gulić, Milan. „Jugoslovensko-sovjetska mješovita društva – od nade do razočaranja”. U *Srbija i Rusija 1814–1914–2014. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa*, uredio Mihailo Vojvodić, 307–329. Beograd: SANU, 2016. (Cyrillic)
- Gulić, Milan. *Od Batine do Galca. Dunav u jugoslovenskoj politici prema Sovjetskom Savezu 1944–1953*. Beograd: ISI, 2015. (Cyrillic)
- Haddow, Robert H. *Pavilions of Plenty. Exhibiting American Culture Abroad in the 1950s*. Washington and London: Smithsonian Institution Press, 1997.
- Jakovina, Tvrtko. „Narodni kapitalizam protiv narodnih demokracija. Američki super-market na Zagrebačkom velesajmu 1957. godine”. U *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević*, uredio Damir Agičić, 469–479. Zagreb: FF Press, 2003.
- Kochetkova, Elena. „A SHOP WINDOW WHERE YOU CAN CHOOSE THE GOODS YOU LIKE”. Finnish industrial and trade fairs in the USSR, 1950s–1960s”. *Scandinavian Journal of History* 43, no. 2 (2018): 212–232.
- Konta, Carla. *The US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70. Soft culture, cold partners*. Manchester: Manchester University Press, 2020.
- Kukobat, Ilija. *Sovjetski uticaji na jugoslovensko vazduhoplovstvo 1944–1949. Između saradnje i suprotstavljanja*. Beograd: ISI, 2020. (Cyrillic)
- Kulić, Vladimir. „An Avant-Garde Architecture for an Avant-Garde Socialism: Yugoslavia at EXPO '58”. *Journal of Contemporary History* 47, no. 1 (2012): 161–184.
- Kurylev K. P. i Degterev D. A. „Rol' i mesto Ukrainy v SSSR: zavysheennoe social'no-jekonomicheskoe i pereocenennoe politicheskoe vlijanie (Ch. 1)”. *Postsovetskie issledovanija*, T. 1, no. 6 (2018): 516–530. (Cyrillic)
- Marsenić, Dragutin V. *Privredni sistem Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija, 1978.
- Meštrović, Mirna and Laslo, Aleksander. „The Fairground as a Geopolitical Playground: The Zagreb International Trade Fair and Cold War Circumstances”. In *Ephemeral architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 21st centuries*, edited by Miklós Székely, 265–280. Paris: L'Harmattan, 2015.
- Milovanov, Valerij Sergeevich. *Sovetsko-jugoslavskie jekonomicheskie otnoshenija*. Moskva: Nauka, 1978. (Cyrillic)
- Miljković, Marko. „Kitchen without the debate: The Yugoslav exhibition of consumer goods in Moscow, 1960”. *Tokovi istorije* 30, no. 3 (2022): 119–144.
- Ninković, Momir. „Ekonomske odnosi Jugoslavije i Sovjetskog Saveza (1945–1964)”. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2023. (Cyrillic)

- Ninković, Momir. „Misija Bogdana Crnobrnje u Moskvi i pitanje odustajanja od trgovinskih pregovora za 1948. godinu”. *Istorija 20. veka*, br. 2 (2018): 117–138.
- Ninković, Momir. „Neuspešni pregovori o organizaciji jugoslovensko-sovjetskih mešovitih društava (1945–1947)”. *Tokovi istorije*, br. 2 (2015): 129–153. (Cyrillic)
- Ninković, Momir. „The Establishment of Cooperation between SFRY and COMECON in 1964”, *Tokovi istorije*, no. 3 (2020): 139–163.
- Ninković, Momir. „Uspostavljanje i odvijanje redovnih ekonomskih odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1945. godine”. U *1945. Kraj ili novi početak? Tematski zbornik radova*, urednik Zoran Janjetović, 497–529. Beograd: INIS; Muzej žrtava genocida, 2016. (Cyrillic)
- Pertot, Vladimir. *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije. Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine, Knjiga I*. Zagreb: Informator, 1971.
- Péteri, György. „Sites of Convergence: The USSR and Communist Eastern Europe at International Fairs Abroad and at Home”. *Journal of Contemporary History* 47, no. 1 (2012): 3–12.
- Piljak, Milan. „Reforme jugoslovenskog ekonomskog sistema 1945–1965”, U *Istorijska tribina Istraživanja mladih saradnika*, urednik Zoran Janjetović, 219–239. Beograd: INIS, 2013. (Cyrillic)
- Rakonjac, Aleksandar. „Obnova starih i uspostavljanje novih trgovinskih odnosa (1945–1947) – Jugoslavija, SSSR i države ‘narodne demokratije’”. *Tokovi istorije*, no. 1 (2018): 55–79.
- Sanchez-Sibony, Oscar. *Red Globalization. The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Slivnik, Lara. „Yugoslavia at the Montreal Expo 67: The Architectural Competition and the Pavilion”. In *Ephemeral architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 21st centuries*, edited by Miklós Székely, 281–296. Paris: L’Harmattan, 2015.
- *Strana Sovetov za 50 let. Sbornik statisticheskikh materialov*. Moskva: Statistika, 1967. (Cyrillic)
- Tripković, Đoko. „Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971–1980”. *Istorija 20. veka*, no. 1 (2014): 181–191.
- Tverdjukova, E. D. „’Luchshee iz dostupnogo’: kachestvo potrebitel'skogo importa SSSR iz socialisticheskikh stran Central'noj i Vostochnoj Evropy (1950–e–1980–e gg.)”. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 19, no. 1 (2016): 171–186. (Cyrillic)
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.

Summary

Momir N. Ninković

Exhibition of Yugoslav Consumer Goods in Kiev (July 15–August 4, 1963)

Abstract: The article examines the organization, implementation, and outcomes of the exhibition of Yugoslav consumer goods held in Kiev from 15 July to 4 August 1963. The exhibition showed “the widest range” of Yugoslav consumer goods. The products were “well selected” and the furnishings were modern and “atmospheric”. The exhibition proved highly successful, attracting approximately 250,000 visitors, among them numerous Soviet officials. After the exhibition, Yugoslav exports of consumer goods to the Soviet Union increased. The exhibition represented a major effort in Yugoslav “economic propaganda” abroad and constituted a significant milestone in the (economic) relations between Yugoslavia and the Soviet Union in 1963.

Keywords: Yugoslavia, Soviet Union, Kiev, exhibition, economy, economic history, foreign trade, consumer goods, 1963

The organization of the exhibition of Yugoslav consumer goods in Kiev constituted a significant event in Yugoslav–Soviet (economic) relations in 1963. It was described as an “economic-propagandistic manifestation” with both “very broad propagandistic” and “commercial significance.” The exhibition featured the “widest range” of Yugoslav consumer goods, displayed across 1,500 square meters of indoor space and 600 square meters outdoors. Within the indoor section, particular emphasis was placed on “textile and leather products.” Inside the pavilion, furniture, various products from the “food, chemical and metalworking industries” as well as “household appliances and devices,” “crystal glass,” porcelain, musical instruments, folk crafts and sports props were exhibited. “Cars, buses, motorbikes and bicycles” were exhibited in the open-air area. All the exhibits were “well selected” and the arrangement was of a very high standard. A number of “accompanying activities” were also organised, such as a “fashion show”, the screening of Yugoslav films, the performance of a “Yugoslav variety group” and the operation of a restaurant with “Yugoslav drinks and Yugoslav cuisine.” The exhibition was “met with great interest” and visited by around 250,000 people. It had an extremely positive influence on the subsequent sale of Yugoslav consumer goods in the USSR. The article covers a wide range of topics, from the first initiatives to organise the exhibition in 1961, to the preparations carried out and the course of the exhibition itself, to the “consequences” it had for the further development of Yugoslav-Soviet trade exchange.